

A 130 ÉVES MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

SÁNDOR VILMOS,

a Társulat Központi Történelmi Szakosztályának tagja

130 esztendeje annak, hogy Széchenyi István gróf a pozsonyi országgyűlés kerületi ülésén »a nemzeti nyelv és szellem felvirágozására« birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta fel. Példáját többen követték, majd a következő évben, mint a Tudós Társaság alapítói, emlékiratot terjesztettek az országgyűlés elé, amely ennek alapján megalkotta a »hazai nyelv kiművelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagyis Magyar Akadémiáról« szóló törvényt. Így vált a magyar nemzeti kultúra történetének emlékezetes dátumává 1825. november harmadika, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának napja. Ez a nap eredménye és egyben lezárása is volt annak, már a XVIII. század közepén fellépett és azóta fokozódó törekvésnek és harcnak, melyet íróink és tudósaink legjobbjai egy tudományos akadémia létesítéséért folytattak.

130 év általában jelentős idő egy intézmény történetében, de különösen jelentős, ha az a XIX—XX. századra, a termelőerők hihetetlenül rohamos fejlődésének idejére esik és háromféle társadalmi alakulaton keresztül vezet. A rohamos változások 130 éve egyben megadja azt a történelmi távlatot is, melynek világánál, figyelembe véve a fejlődés által a magyar nemzet történetében napirendre tűzött legfontosabb feladatok megoldásában betöltött szerepét, meg tudjuk ítélni a Magyar Tudományos Akadémia működését. A társadalmi haladás szolgálatának mércéje mellé állítva, működése két korszakban, 1831—1841 között és különösen 1949-től kezdve közelíti meg, illetőleg üti meg a mérték teljességét. A több mint egy századnyi időben pedig, ami e két korszak között

van, ha tevékenysége nem is múlt el jelentős eredmények nélkül, története végső soron mégis a társadalmi haladás fékjévé váló fokozatos hanyatlás jegyében zajlott le.

De tartsunk sorrendet.

A XIX. század elején, a feudalizmus válságának kibontakozása idején, Magyarország gazdasági fejlődése, valamint politikai és társadalmi viszonyai, az Európa nyugati részén bekövetkezett polgári fejlődéshez képest rendkívül elmaradott fokon álltak. A Habsburgoknak Magyarországgal szemben hosszú ideje üzött gyarmatosító politikája többek között azt eredményezte, hogy a magyar nyelv szinte már csak a nép kunyhóiba szorult. A közigazgatásnak, a felsőbb oktatásnak és a tudományos irodalomnak a nyelve a latin volt, a városi polgárság elnémetesedett, a főnemesség német és a francia nyelvnek és szellemnek hódolt. A gazdasági fejlődésnek, a feudális gazdálkodás elmaradottságából való kiemelkedésnek pedig egyik feltétele, a külföldi tudományos eredmények megismerése és átvétele, a magyar nemzeti tudományos élet kialakítása, a magyar dolgozó nép műveltségi színvonalának emelése, csak az erre alkalmas, kiművelt nemzeti nyelv segítségével volt elérhető. A nemzeti nyelvet általában alkalmassá kellett tenni arra, hogy a polgári-nemzeti átalakulást szolgálhassa. Ebben az értelemben a nemzeti nyelv művelése, a polgári haladás úttörője lett és a XIX. század első felében a nyelvi és irodalmi megújulásért folyó harcokban a gazdasági-társadalmi fejlődés a polgári átalakulás problémái tükröződtek. A mozgalom döntően haladó jellegének alárendelten

azonban ellentmondó vonásokat is tartalmazott. A magyar uralkodó osztályok a nemzeti nyelv művelését azért is kívánták, hogy az az országban élő nemzetiségek magyarosítására felhasználható legyen és elősegítse a magyarországi szláv és román nemzeti nyelvi mozgalmak elfojtását. Ennek figyelembevétele mellett is a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása a nemzeti nyelv művelésének céljából a polgári haladásért vívott harc egyik győzelme volt a feudális Magyarország képviselőivel és a Habsburg elnyomással szemben. A Habsburg kormányzat így is értékelte az Akadémia megalapításának tényét. Kezdetből fogva politikailag fontos, a reakció számára veszélyes intézménynek tekintette és mindent elkövetett, hogy megakadályozza működését. Öt éven át halogatta alapszabályainak jóváhagyását és végül is engedélyezését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy politikai kérdésekkel nem foglalkozhat.

Az Akadémia munkásságának első tíz évét (1830—1840) a polgári-nemzeti átalakulás ügyének szolgálatá töltötte ki. Működésének középpontjában a magyar nemzeti nyelv művelése és terjesztése állt. Amikor az Akadémia megalakult, még nem voltak magyar helyesírási szabályok. Nem volt még irodalmi nyelvünket szabályozó nyelvtanunk és nem volt jobbfajta magyar szótárunk sem. Az irodalom terjesztésének a megfelelő magyar szavak hiánya is határt szabott. Az Akadémia nagy lendülettel igyekezett e hiányok megszüntetéséről gondoskodni. Közvetlenül a népet gondosították az elemi oktatás céljára kiadott tankönyvek és ABC-táblák, a neveléstudományi kérdésekről, a

népoktatás problémáiról kitűzött pályamunkák. A nemzeti nyelv művelése mellett a gazdasági haladást és a népegészségügyet előbbre vivő munkálatokra is volt gondja. Tervszerűen pótolta a magyar tudományosság legkirívóbb hiányosságait és lassan kiemelte elszigeteltségéből a magyar tudományt. Az Akadémia történetének e hősi korszakában a magyar nemzet társadalmi haladásának egyik emeltyűje volt.

De mint olyan társadalom intézménye, amelyben a válságát élő feudális rend erői élet-halál harcot vívtak a polgári haladás erőivel, nem volt és nem is lehetett mentes az ebből eredő következményektől. Szoros függősége a nagybirtokosság egy részétől — igazgatóságának 24 tagja közül 15 főrend volt —, amely anyagi eszközeit szolgáltatta és vezetésében is döntő szerepet játszott, másrészt a tagjai között szereplő haladó tudósok, művészek és írók működése olyan ellentmondást rejtett magában, melynek előbb vagy utóbb felszínre kellett törnie. És valóban, minél közelebb kerülünk 1848-hoz, a polgári forradalom és a nemzeti szabadságharc évéhez, annál inkább kiütözik a haladó tagjainak Akadémián kívüli szereplése és az Akadémiának, mint intézménynek szerepe között az ellentét. Az Akadémia fokozatosan elszakad az élet problémáitól, a vele kapcsolatot tartó tömegektől, amiben az uralkodó osztályok zömének a polgári forradalomtól való félelme tükröződött. 1848—1849 pedig, amikor az Akadémia számos jelentős tagja, többek között Mészáros Lázár, Szemere Bertalan részt vett a 48-as első független magyar kormányban, illetve vezető szerepet vállalt a forradalomban és szabadságharcban — a hivatalos Akadémia távortartotta magát az eseményektől.

Az 50-es évek kényszerű szünetelése után 1859-től harcot indított a Habsburg-abszolútizmus németesítő törekvései ellen, a nemzeti nyelvért és kultúráért. Ezzel a Habsburg-ellenes nemzeti mozgalom részesévé és a nemzeti tüntetések egyik szervezőjévé vált. 1858-ban, mintegy utólagos jóvátételként, a forradalom nagy népi vezére, Petőfi Sándor műveinek ítélte az 1845—1848-as időszak nagydíját. Fennállása óta nem volt olyan népszerű, mint ezekben az években, amit legjobban az bizonyít, hogy néhány év alatt több mint

egy millió forint gyűlt össze az Akadémia székházának felépítésére. A dolgozó nép legszélesebb rétegei vettek részt az adakozásban »az egyszerű polgárlak, sőt a kunyhó is elhozta a maga filléréit«.

Működésének e néhány évét azonban mégsem tekinthetjük egyértelműen haladó jellegűnek, mert amíg az Akadémia ilyen széleskörű, a nép minden rétegére kiterjedő támogatása az önkényuralom elleni nemzeti tüntetés megnyilvánulásának egyik formája volt, — addig a bécsi udvarral szövetséges nagybirtokos és főpapi vezetők arra használták fel az Akadémiát, hogy csitítsák a forra-

SZÉCHENYI ISTVAN

dalmi hangulatot, leplezzék árulásukat, előkészítsék a kiegyezést és maguk iránt hangolják a közvéleményt.

Az 1867-es kiegyezés után az Akadémia tudománypolitikai vezetése lényegében nem az akadémikus tudósoknak, hanem az ország urainak, a nagybirtokosoknak és a nagytőkének a kezében volt, bár a vezetőségben voltak olyan tudósok is, akik a tudomány művelését, az uralkodó osztályok érdekeinek haladásellenes szolgálatával kötötték össze. Az Akadémia a 60-as évek elejétől kezdve a kapitalista fejlődés által előtérbe állított kérdéseket tűzött napirendre. Matematikai, természettudományi és statisztikai bizottságokat létesített és több munka, valamint pályatétel foglalkozott a polgári közgazdaság kérdéseivel. Általában az 1880 körüli évekig eléggé jelentősen fellendült a tudományos tevékenység; 1880-tól azonban hanyatlásnak indult és a XIX. század utolsó évtizedében a hanyatlás üteme fokozódott. Különösen jellemző erre az időre a termé-

széttudományokkal foglalkozó munkák számának csökkenése. Az imperializmus korszakának küszöbén viszont már olyan fokot ért el a magyar tudományos élet hanyatlása, hogy a hivatalos Akadémia is kénytelen volt a kérdéssel foglalkozni és a hanyatlás okait kutatni, de megoldást nem talált. A XX. század első évtizedeiben az Akadémia mindjobban elszakadt a valóságtól. Nem változtatott ezen az sem, hogy haladó tudósok, mint pl. Wartha Vincze, vagy Eötvös Loránd — 1889-től az Akadémia elnöke — igyekeztek a technikai tudományokat az Akadémián meghonosítani, mert az »felébreszti a nagyközönség figyelmét és ezáltal egy már lazuló félben lévő kapcsolatot fog erősíteni«.

A hivatalos Akadémia azonban ekkor már nemcsak elszakadt a fejlődéstől, hanem egyenesen a haladó tudomány fejlődésének gátjává lett. Harcot hirdetett a materialista világnézet ellen. Kautz Gyula, az Akadémia alelnöke pl. túlzottnak tartotta a »naturalisztikus«, részben »materialisztikus« felfogás terjedését, a tudományos irodalomban és sürgette az »idealisztikus és etikai irány és némesb jellegű természetfilozófia« művelését a materialista irány »currekturájául«. A nálunk akkor gyermekéveit élő polgári szociológiát azzal bélyegzi meg, hogy »primitív jellegű« és »nincsen köszönet benne«. Az Akadémia élesen szemben állt az 1890 óta Magyarországon is egyre erősödő munkásmozgalommal, és mindent elkövetett, hogy a munkásmozgalom elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó haladó munkák ne láthassanak napvilágot.

A Horthy-fasizmus idején az Akadémia vezetésében a fináncnöke a korábnál nagyobb szerephez jutott, de nem csökkent vezetésében a nagybirtokosság súlya sem. 1936-tól Habsburg József főherceg került az Akadémia élére, az egyik szakosztály élén pedig Ferdinánd bolgár cár neve díszelgett. Igazgatótanácsában Károlyi Gyula, az ellenforradalom volt miniszterelnöke, Eszterházy Pál herceg, a legnagyobb hitbizomány ura, Serédi Jusztinián herceg-primás szerepeltek és ott ült közöttük mint tiszteletbeli tag, az ellenforradalom másik miniszterelnöke, Bethlen István. Nem lehetett viszont az Akadémiának tagja Bartók Béla. Nem lehetett tagja József Attila sem, de tagja volt az az egyetemi

aki őt a szegedi egyetemről kiűldözte.

A haladásellenes elvi harcot az Akadémia most már kiterjesztette a haladó tudósok üldözésére. Keresztasháborút hirdetett a haladó irodalom, a haladó tudomány és annak képviselői ellen. Tudománypolitikája, reakciós szelleme, az imperializmus idealisztikus, irracionális és pesszimista filozófiai irányát, a tudományos világnézet tagadását juttatta érvényre és tárt ajtót nyitott az imperialista-fasiszta ideológia számára. A marxizmus-leninizmus ugyanakkor az illegálisba kényszerült.

Amellett, hogy az Akadémia kiszolgált a uralkodó osztályok reakciós érdekeit, hogy összeforrt velük s maga is a Vigyázó-féle örökség révén nagybirtokossá lett, az igazi tudományos fejlődésnek közvetlen akadályaként továbbra is fennmaradt az anyagi eszközök elégtelensége. »A régi arisztokrácia köréből senki sem mutatkozik a láthatáron, akit megihletné Széchenyi István szelleme. Az új plutokrácia is csak morzsákat juttat hirtelen felhalmozott vagyonából a tudományoknak. A szakmunkálatok jórészt tudósaink asztalfiókjában hevernek« — állapította meg az ellenforradalom egyik akadémikus híve. Ha az igazi haladás, az igazi tudomány és az igazi művészet számára nem volt pénze az Akadémiának, nem hiányzott a pénz, ha arról volt szó, hogy Tisza István összes munkáit hatezer nyomdai oldalon, Apponyi Albert emlékiratait, vagy az ellenforradalom »előkelőségeinek« munkáit jelentesse meg.

A hivatalos Akadémiának a haladó tendenciákat elnyomó tevékenysége mellett a magyar tudományos életnek mindenkor voltak kiváló teljesítményei. Ezek között legkiemelkedőbb Eötvös Loránd nagyjelentőségű kutatása a gravitáció köréből. De meg kell emlékeznünk Kherndl Antalról, Wartha Vincéről, Puskás Tivadarról, Bláthy Ottórol, Kandó Kálmánról, Bánki Donátról, akik a műszaki tudományok terén váltak ki; a zoológia terén Bíró Lajosnak, az orvostudomány terén Korányi Frigyes, Jendryassik Ernő, Lenhossék Mihály, Schaffler József, Dollinger Gyula, Pólya Jenő munkásságát kell kiemelnünk. De voltak az akadémikusok között olyan tudósok is, akik 1919-ben a Tanácsköztársaság mel-

lett kiálltak és akiket a Tanácsköztársaság leverése után kizártak a testületből, vagy legalábbis »rosszszalták« működésüket.

A magyar tudományos fejlődés azonban — egyes világviszonylatban is kiemelkedő eredmények mellett — összességében elmaradt a tudományok fejlődésének nemzetközi színvonala mögött és nem tudta ennek eredményeit a haza javára hasznosítani. A Horthy-fasizmus tespedő, reakciós, népellenes politikai és társadalmi rendszere pedig magához hasonlóvá tette a Magyar Tudományos Akadémiát is, amelynek tudományos színvonala annyira süllyedt,

EÖTVÖS LORÁND

hogy tudománytalansága közmondássá vált.

Ilyen állapotban volt az Akadémia 1945-ben, amikor a Szovjetunió dicsőséges hadseregének győzelme nyomán Magyarország dolgozó népe felszabadult a Horthy-fasizmus negyedszázados rémuralma alól.

Mialatt az országban a felszabadulástól számított három esztendő alatt a politikai, gazdasági és társadalmi élet minden területén hatalmas változások következtek be, a Magyar Tudományos Akadémia tovább vegetált abban a légkörben, amely a Horthy-fasizmus uralmának örökségeként elterpeszkedett falai között. A súlyos múlt terhei lidércként feküdtek meg és önmagába fordulva, az ország fejlődésétől távol, képtelenné vált az új feladatok megoldására. Az ország pedig, amely hozzálátott a szocialista társadalom alapjainak megteremtéséhez, nem várhatott tovább.

A hároméves terv teljesítésének előrehaladása parancsolólag napi-

rendre tűzte a tudományos élet megszervezésének feladatát. A tudományos életben szükségessé vált fordulathoz pártunknak és kormányunknak előbb meg kellett teremtenie az előfeltételeket, rendet kellett csinálnia abban a káoszban, amit a nagybirtokos-nagyfőkés rendszer garázdálkodása okozott a tudományos munka terén.

Ezt a nagy munkát az 1949 februárjában megalakított Magyar Tudományos Tanács indította el. Tevékenysége kezdetén igyekezett a tudományos munka rendelkezésére álló erőket felmérni, elsősorban felkutatatta a rendelkezésre álló kádereket, bizalmat öntött a tudományok munkásaiba és arra törekedett, hogy megbarátkoztassa őket a tervszerű, kollektív munkával. Népköztársaságunk a Magyar Tudományos Tanács útján 160 kiemelkedő tudós számára magas fizetést rendszeresített és kb. 3000 kutatónak jelentős illetménykiegészítést nyújtott, mentesítette őket a megélhetés gondjaitól. A tudományos munkások fizetésének felemelése államunknak évente 30 millió forintjába került.

A Magyar Tudományos Tanács azonban nemcsak személyi vonalon teremtette meg a fordulat alapjait a magyar tudomány fejlődésében, hanem tervszerűséget vitt a kutatóintézetek létesítésének rendjébe, kidolgozta a kutatóintézetek típusait. A különböző szakminisztériumokkal karöltve létrehozott, vagy legalább alapjaiban megszervezett 26 új tudományos intézetet, többek között pl. a Vasipari és Fémipari Intézetet, a Szerves Vegyipari Kutatóintézetet, a Műanyagipari Kutató Intézetet stb.

A tudományos káderek munkába állítása és a tudományos intézetek hálózatának létrehozása szervesen összekapcsolódott az ötéves népgazdasági tervvel párhuzamos ötéves tudományos terv fő feladatainak kijelölésével és az 1950. évi tudományos terv kidolgozásával.

Mindezzel a Magyar Tudományos Tanács lefektette a szocialista tudománypolitika alapjait, szervezeti vonalon megszüntette a tőkés viszonyokra jellemző anarchiát és egész működésével előkészítette a Magyar Tudományos Akadémia megújulását. Tevékenységének eredményeként sikerült felébresztenie a tetszhalott Akadémia belső erőit. Pártunk és kormányunk politikájának megfelelően törekedett arra, hogy

megnyerje a polgári ideológián nevelkedett régi tudományos dolgozókat a szocializmus építésében való őszinte közreműködésre, és sikerült kialakítania azt a haladó tudósokból álló csoportot, amely képes volt az Akadémia régi szervezeti formáját új, szocialista tartalommal megtölteni.

Az Akadémia átalakulása 1949 folyamán saját autonómiáján belül ment végbe s megtartotta társadalmi jellegű szervezetét; a párt és az állam segítsége, a Magyar Tudományos Tanács előkészítő munkássága lehetővé tette, hogy önmaga képes volt a múlt tespedéséből kiemelkedni, működésének új alapszabályait megalkotni. 1949. november 29-én az Akadémia közgyűlése, az új alapszabályok értelmében, megválasztotta elnökévé Rusznyák István akadémikust, megválasztotta új vezetését és ezzel az aktuális az Akadémia történetének új fejezete nyílt meg.

Az Akadémia újjáalakulását a Magyar Népköztársaság az 1949. december 15-én hozott (XXVII. t. c.) törvényben ismerte el, amely törvény a Magyar Tudományos Akadémiát hazánk tudományos életének központi irányító szervévé, nagy jelentőségű társadalmi tényezővé avatta, olyan magaslatra emelte, amilyenlen történelme folyamán sohasem volt.

Az Akadémiáról szóló törvény a népgazdaság szocialista építése első öt éves tervének szerves részeként született meg és az Akadémia feladatává tette, hogy óriás léptekkel vigye előre a magyar tudományt és a maga eszközeivel segítse a szocialista építést.

Újjászületése óta az Akadémia folyamatosan gondoskodott arról, hogy alapszabályainak megfelelően felvegye sorai közé a legkiválóbb tudósokat. 1949 végén az Akadémia 59 rendes és 69 levelező taggal alakult újjá, és 1954-ig 26 új rendes tagot és 43 levelező tagot választott.

A múlttal szemben az Akadémia szervezetében az alkalmazott tudományok, a népi demokratikus fejlődésben rájuk háruló fontos szerepüknek megfelelően, súlyukat megillető helyet kaptak. Az Akadémia szervezetében nagy szerepet betöltő akadémikus osztályok sorában az agrártudományok, a biológiai és orvostudományok, a műszaki tudományok és a kémiai tudományok önálló szervezetet nyertek.

A múlthoz képest döntő változást

jelent, hogy az újjáalakult Akadémia betöltendő feladatának megfelelően nemcsak a tudományok ápolója és művelője, hanem a kutatómunka megszervezése is feladatai közé tartozik. 1954 végén az Akadémiának 20 kutatóintézete volt és az intézetekben folyó kutatómunka eredményeként ma már alig van népgazdaságunknak olyan ága, amelyet a tudományos kutatás ne segített volna hathatósan alapvető problémái megoldásában, vagy termelési nehézségei leküzdésében.

Az Akadémia felügyelete alá rendelt kutatóintézetek mellett az egyes

WARTHA VINCZE

szakminisztériumok alá tartozó több százra menő kutatóintézetre és tan-
székre is kiterjed az Akadémia elvi irányítása.

A tudományos munka szerveit képező akadémiai kutatóintézetek munkáját az Akadémia felügyelete alá tartozó három dokumentációs központ, a Kutatási Eszközök Gyártó Vállalat, valamint a könyvtár segítik. A kutatás segítését, a tudományok terjesztését szolgálja és egyben bizonyos mértékig az elért tudományos eredményeket is tükrözi az Akadémiai Könyvkiadó Vállalatnál megjelent munkák száma. Az Akadémia újjáalakulásakor a tudományos könyvkiadás teljesen stagnált, 1953-ban pedig már közel 100 tudományos munkát adott ki.

1953 folyamán kapott új szervezeti formát a Társadalom- és Természet-tudományi Ismeretterjesztő Társulat megalakulásával, az Akadémia tevékeny támogatásával a népszerű tudományos ismeretterjesztés.

A múlttal szemben az Akadémiára hárul a tudományos káderutánpótlás biztosítása is. E célt szolgálták az aspirantúra, valamint a tudományos

fokokozatok rendszeresítése. Az aspirantúra irányítását a Tudományos Minősítő Bizottság útján az Akadémia látja el. 1950-ben 92, 1954-ben 806 volt az aspiránsok száma.

A múlttal szemben döntő változást jelentett az Akadémia, valamint a tudományos dolgozók anyagi ellátása. 1950-ben 26 millió forint, 1954-ben 127 millió forint volt az Akadémia költségvetési kerete. Az első öt éves tervben 177,5 millió forint jutott kutatóintézetek létesítésére.

A tudományos munka megbecsülésének számtalan megnyilvánulása közül kiemelkedik a Kossuth-díj, amellyel 1953-ig az Akadémia 86 tagját tüntette ki kormányunk.

A párt és államunk minden vonalon megteremtette a feltételeket, hogy a tudomány munkásai szinte korlátlanul kifejhessék képességeiket. Az Akadémia újjászervezése óta eltelt idő Magyarország dolgozó népe számára a felemelkedésnek, az új élet építésének az ideje volt, s ugyanakkor a tudósok előtt új célok, új perspektíva bontakozott ki, új értelmet kapott a tudós munkája. A múltban úgy élt a köztudatban, hogy a tudományos pálya szegénységet jelent, s a létbizonytalanság mellett alkotómunkájának lebecsülése volt a tudós osztályrésze. Ma a társadalom soha nem látott mértékben becsüli a tudományos munkát.

A magyar tudósok pedig arra törekedtek, hogy az Akadémia által elkészített első öt éves tudományos tervet megvalósítsák. E feladat megoldásában nagy jelentőségű az a sokoldalú segítség, amit a Szovjetunió tudományának eredményei és a szovjet tudósok segítsége jelent. Az Akadémia céltudatosan ápolja a Szovjetunió, a népi demokratikus országok és a tőkésországok haladó tudományával és haladó tudósaival való kapcsolatokat. Céltudatosan törekszik arra is, hogy a magyar tudomány mind következetesebben és szélesebben alkalmazza kutatásában a dialektikus és a történelmi materializmust, hogy a tudományos vitaszellem kialakításával és a tudománynak a gyakorlattal való szerves kapcsolatának kiépítésével is előrelentse a tudományok fejlődését. Mindennek eredménye az, hogy az Akadémia újjáalakulása óta évről évre jelentősebb tudományos eredményeket ért el és évről évre több segítséget ad a népgazdaságnak és a kulturális munkának.